

Az antidepresszívumok farmakológiai tulajdonságai

A MAJOR DEPRESSZIÓ az emberiség kb. 21%-át érintő krónikus, visszaesésekre hajlamos betegség. Az összes betegségterhek világrangsorában 2004 óta a harmadik helyen áll, és húsz éven belül az első helyre kerülhet. Gyakran „komorbid” állapotokkal társul, súlyos funkciókárosodással és szociális zavarokkal jár, ami az életminőség jelentős romlásához vezet.

Bár kialakulási mechanizmusáról a kiterjedt kutatások nyomán egyre többet tudunk, a depresszió elsődleges oka mindmáig tisztázatlan. Az agyi monoamin neurotranszmisszió minden jel szerint zavart szenved, de nem elsősorban a neurotranszmitterek mennyisége, hanem inkább a receptorok és a szopterek funkciója, valamint a velük kapcsolódó jeltovábbítási mechanizmusok hosszú távú adaptációs mechanizmusai változnak meg. Ezek forrása genetikai vagy környezeti ártalom lehet (főleg a neuroendokrin rendszer, vagy a cirkadián ritmusok egyensúlyzavarán keresztül), következményük pedig az agy funkcionális, majd idővel strukturális károsodása.

A depresszió kezelésének ma alapvető eszközei az antidepresszív gyógyszerek. Nagy választékuk és kedvező tulajdonságuk ellenére korántsem „ideálisak”: a betegeknek alig 40%-a válik *teljesen* tünetmentessé, és a mai szerek mellékhatásai is okoznak gondokat. Továbbra is szükség van tehát hatásosabb és *gyorsabban ható*, biztonságosabb, jobban tolerálható új antidepresszívumokra.

Monoaminerg hatóanyagok

Monoamino-oxidáz- (MAO-) gátlók

Az 1950 körül felfedezett MAO-inhibitorok voltak az első antidepresszív gyógyszerek. A centrális monoaminokat bontó enzim gátlásával a neurotranszmitterek szintje az agy számos régiójában nő. Ez közvetve számos receptortípust aktivál, de mindmáig nehéz közülük kiválasztani a depresszió szempontjából relevánsakat. Fokozzák a mezolimbikus dopamin pályák aktivitását, csökkentik a noradrenerg β/α_2 receptorok számát, és a szerotonerg 5HT_{1A}/5HT_{2C} receptorok érzékenységét. Bár hatékonyak, de mellékhatásaik és kockázataik – mint a tiramin-tartalmú ételek fogyasztásakor fellépő, esetenként életveszélyes hipertenzió – miatt

hátterbe szorultak. A reverzibilis (és szelektív MAO-A) inhibitorok, mint a moclobemid, sokkal biztonságosabbak és jobban tolerálhatók, sőt neuroprotektív hatásuk lehet.

Triciklusos antidepresszívumok (TCA)

Az imipramin felfedezésétől (1957) egészen az 1980-as évek végéig a TCA szerek jelentették az antidepresszív farmakoterápia gerincét. Az ide tartozó molekulák hatásmechanizmusának közös eleme a noradrenalin és a szerotonin visszavételének gátlása, de szerenként eltérő mértékben: a desipramin például döntően noradrenerg, a clomipramin inkább szerotonerg hatású. Mindegyik TCA számos más receptortípusra is hat, de ebben is nagyok a különbségek. Az amitriptylin és a doxepin például erős antikolinerg (M₁-gátló), antihisztamin (H₁-gátló) és adrenolitikus (α_1/α_2 -antagonista) hatású; a desipramin sokkal kevésbé, annak viszont glutaminerg (AMPA) hatásai vannak és növeli a glukokortikoid-receptorok hatékonyságát, ez magyarázza neuroprotektív tulajdonságát. A TCA szerek klinikai hatásossága minden vitán felül áll, a terápiás gyakorlatban főleg mellékhatásaik miatt szorultak vissza harmadik, negyedik lépésben választandó szerekké. Legtöbbjük ugyanis – a kellő dózisban és a kellő ideig – nehezen tolerálható. Az antikolinerg mellékhatások (szájszárazság, székrekedés, vizeletretenció, homályos látás, memóriazavar, néha delírium) kínzóak, a szedáció és a súlygyarapodás – valamint a szexuális diszfunkció – sok zavart okoz és a korai abbahagyás leggyakoribb oka, a kardiovaszkuláris hatások (hipotónia, tachycardia, vezetési zavarok, AV-blokk, QT-prolongáció stb.) pedig komoly kockázatot jelentenek. A legtöbb TCA – de különösen az imipramin és a clomipramin – gátolja a REM-alvást, ugyanakkor például a trimipramin alvászajító hatású.

Szelektív noradrenalinvisszavétel-gátlók (NRI)

Máig egyetlen ilyen hatóanyag került forgalomba: a reboxetin. Hatásossága a desipraminnal és az imipraminnal mérhető össze, de azok antikolinerg, antihisztamin stb. mellékhatásai nélkül. A szinaptikus noradrenalin-szint emelkedése a kortikolimbikus α_1 receptorok és a frontokortikális β_2/β_1 receptorok aktiválásával csök-

kenti a depressziós tüneteket. A szer neuroprotektív hatásait a hippocampus β_1 receptorainak serkentése hordozhatja. Nem kizárt, hogy a klinikai hatás lényeges tényezője – akárcsak a desipramin vagy más TCA szerek esetében – a frontális kéreg dopamin-koncentrációjának emelkedése. Ez közvetett hatás, mivel a reboxetin csak minimális mértékben hat a dopamin visszavételére. A reboxetin klinikai vizsgálatokban hatásosnak és jól tolerálhatónak bizonyult, bár szedése során inszomnia, székrekedés, vizeleti és szexuális zavarok léphetnek fel.

Szelektív szerotoninvisszavétel-gátlók (SSRI)

Az 1980-as évek vége óta világszerte az SSRI szerek a depresszió farmakoterápiájának elsőként választandó hatóanyagai. Jelenleg öt alpmolekula tartozik ide: a citalopram (valamint annak S-enantiomerje, az escitalopram), a fluoxetin, a fluvoxamin, a paroxetin és a sertralin.

Hatásuk közös eleme a szerotonin-transzporter többé-kevésbé szelektív gátlása, de részben eltérő tulajdonságaikat pusztán a szinaptikus szerotonin globális emelkedése nem magyarázza. Közülük némelyik közvetlenül is hat a nagyszámú szerotonerg receptortípus egyikére-másikára, valamint további receptorhatásaik is vannak. A fluoxetin például kismértékben gátolja az $5HT_{2A}$, az $5HT_{2C}$, és az $5HT_3$ receptorokat; más SSRI szerek ilyen hatásai kissé eltérőek. A szerotonin-szelektivitás sem azonos mértékű: az escitalopramé maximális, de a fluoxetinnek vagy a sertralinnak mérhető noradrenalin-visszavételt gátló hatása is van. A sertralin még a dopamin visszavételét is gátolja, a paroxetinnek pedig enyhe antikolinerg hatása van. Több SSRI gátolja a nikotinreceptorok egyes altípusait, a fluoxetin hat a GABA-A receptorra, a fluvoxamin a szigma-1 receptorra, a paroxetin pedig közvetlenül gátolja a NO-szintetáz enzimet; mindezek terápiás jelentősége tisztázatlan. Az viszont szembeötlő, hogy valamennyi SSRI jelentősen megemeli a frontális kéreg dopamin- és noradrenalin-koncentrációját; még az sem kizárt, hogy klinikai hatásukat végső soron a közvetett dopamin-aktiváció hordozza.

Az SSRI szerekkel kapcsolatos elvárás a gyakorlatban igazolódott: hatásosságuk a TCA szerekkel összemérhető, de azoknál sokkal jobban tolerálhatók. Arról nincs szó, hogy mentesek volnának a mellékhatásoktól. Az egyik leggyakoribb – a legtöbb idő előtti abbahagyást okozó – mellékhatás a szexuális diszfunkció (anorgazmia, késleltetett orgazmus, csökkent libidó), ami a betegek 60%-át is érintheti és a kezelés során mindvégig fennáll. Valószínűleg az

$5HT_2/5HT_3$ receptorok stimulációja okozza, ezek blokkolásával ugyanis részben kivédhető. Gasztrointesztinális zavarok főleg a kezelés kezdetén észlelhetők, egyes szerek (fluvoxamin, sertralin) mellett markánsabban. A fluoxetin néha étvágycsökkenést okoz, más szerek – főleg hosszabb távon – inkább súlygyarapodást idéznek elő. Előfordul szorongásfokozódás, álmatlanság és szedáció, néha akathisia és lidérces álmok; utóbbiak az SSRI szerek REM-alvást gátló vagy REM-fázist késleltető hatásával függhetnek össze. Főleg a rövidebb felezési idejű SSRI-k (paroxetin, fluvoxamin) hirtelen elhagyásakor rövid ideig tartó és spontán szűnő „diszkontinuációs tünetek” léphetnek fel szédülés, fejfájás, hányinger, gyengeség, ingerlékenység formájában.

Nagyon ritkán, főleg más szerotonerg gyógyszerekkel való együttadáskor a szerotonin-receptorok túlstimulálása „szerotonin-szindrómát” okozhat tudatzavarral, nyugtalansággal, tremorral, profúz verejtékezéssel, fokozott reflexekkel és mioklonusokkal. Ez az állapot sürgősségi kezelést igényel, amelyben a legfőbb teendő a provokáló szer(ek) elhagyása.

Kettős szerotonin- és noradrenalinvisszavétel-gátlók (SNRI)

Az SSRI szerek elérik, de nem múlják felül a régi TCA molekulák hatásosságát. A kettős („duális”) hatóanyagokat – közülük ma három van forgalomban: a venlafaxin, a duloxetin és a milnacipran – abban a reményben fejlesztették ki, hogy a szerotonin és a noradrenalin visszavételének egyidejű gátlása hatásosabb molekulákat eredményez. A venlafaxin kis adagja tiszta SSRI-ként viselkedik, a noradrenerg hatáskomponens csak nagyobb dózisban érvényesül; a duloxetin (és a milnacipran is) közel azonos mértékben gátolja mindkettőt. Mindhárom SNRI gyorsan és erőteljesen megemeli a kortikolimbikus pályák extracelluláris noradrenalin-, szerotonin- és dopamin-szintjét – az utóbbi közvetett hatás, mivel a dopamin visszavételére közvetlenül csak minimális mértékben hatnak.

Egyelőre tisztázatlan, hogy melyik farmakológiai hatáskomponens lényeges az antidepresszív tünetek mérséklésében. Kis adagokban a szerotonerg hatás látszik erőteljesebbnek, ehhez járul nagyobb gyógyszeradagok mellett az α_1 receptorok által közvetített noradrenerg hatás. Az SNRI szerek antikolinerg, antihisztamin és perifériás α_1 -blokkoló hatása sokkal gyengébb, mint a régi TCA szereké, ezért csekélyebbek a vegetatív és kardiovaszkuláris mellékhatásaik. Főleg az SSRI kezelésre jellemző tünetek fordulnak elő

(hányinger, szédülés, aluszékonyság, inszomnia, szexuális diszfunkció), de a noradrenerg hatásnak megfelelően tachycardia és néha vérnyomás-emelkedés is megjelenhet. Az SNRI szerek is gátolják a REM-alvást, a venlafaxin hirtelen abbahagyását pedig „diszkontinuációs” tünetek kísérik.

Dopaminvisszavétel-gátlók és dopaminreceptor-agonisták

A dopamin az agyi jutalmazó rendszer fontos neurotranszmittere, a mezolimbikus-mezokortikális dopamin-felszabadulás csökkenése pedig depresszív tünetekkel járhat. Dopaminerg szereket ennek ellenére csak elvétve használnak depresszió kezelésére, mert a közvetlen dopamin-stimuláló szerek gyakran abúzusra hajlamosítanak. Kivétel ez alól a bupropion, amely – aktív metabolitjával együtt – a noradrenalin és a dopamin koncentrációját egyaránt növeli a frontális kéregben, míg az utóbbiét a limbikus rendszerben is. Feltehető, hogy antidepresszív hatását főleg a dopamin-aktiváció közvetíti, amelyhez közvetlen D_3 -receptor-agonista hatása is hozzájárul.

A bupropionnak nincs sem antikolinerg, sem vérnyomáscsökkentő hatása, nem gátolja a REM-et és szexuális diszfunkciót sem okoz. Szedését ugyanakkor inszomnia, fejfájás, tremor, ingerlékenység és agitáció kísérheti.

Szerotoninreceptor-antagonisták és specifikus noradrenerg/szerotonerg szerek

A trazodon (és a nefazodon) közvetlen $5HT_{2A}/5HT_{2C}$ antagonisták és gyengén gátolja a szerotonin visszavételét. A kombinált hatás eredménye az $5HT_{1A}$ receptorok stimulációja, valamint az $5HT_{2C}$ -antagonizmusból adódó frontális noradrenalin- és dopamin-aktiváció. A trazodon metabolitja, az mCPP ezzel szemben $5HT_{2C}$ -agonista, amely szorongást, tachycardiát, irritabilitást, pánikrohamot provokálhat. Az anyagcsoport H_1 -blokkoló hatása ezt kivédi, viszont az abból következő szedatív, étvágyfokozó, keringési és vegetatív mellékhatások a gyakorlatban nem kedvezőek.

A noradrenerg és specifikus szerotonerg (NASSA) csoportba két szer tartozik: a mianserin és a mirtazapin. Noradrenerg hatáskomponensük a preszinaptikus α_2 receptorok gátlása (ami fokozott noradrenalin-felszabadulást okoz), ehhez társul a posztzinaptikus szerotonin $5HT_{2A}$, $5HT_{2C}$ és $5HT_3$ receptorok közvetlen gátlása. A kombinált hatás eredménye a szerotonin $5HT_{1A}$ receptorok stimulációja és a közvetett frontális noradrenalin-dopamin kiáramlás, amelyet a posztzinaptikus α_1 és β receptorok aktivációja kísér. A mianserin gátolja a REM-alvást,

a mirtazapin azonban nem, sőt az utóbbi inkább javítja az alvás struktúráját és folyamatosságát.

A mirtazapin ($5HT_2$ -antagonista tulajdonsága miatt) nem okoz szexuális diszfunkciót. Mellékhatásai főleg antikolinerg, antihisztamin és α_1 -blokkoló sajátosságait tükrözik: szedációt, étvágyfokozódást és súlygyarapodást eredményezhet.

„Tripla” visszavételgátlók

Az SNRI szerek hatásossága elvben tovább fokozódhat a dopamin-visszavétel egyidejű gátlásával. Léteznek ilyen „hármas hatású” molekulák, egyelőre kísérleti stádiumban: az első megfigyelések ígéretesek, de az egyetlen ismert klinikai vizsgálat következtetések levonására nem elegendő.

Neuropeptid mechanizmusok: közvetett monoaminerg hatás

Számos neuropeptid transzmitter fontos szerepet játszik a hangulat szabályozásában, ezen keresztül a depressziós tünetek kialakulásában. Ugyanakkor ezek az anyagok olyan szorosan kapcsolódnak a monoaminerg struktúrákhoz, hogy a kettő hatásait sokszor lehetetlen különválasztani.

Corticotropin-releasing hormon, CRH

Túltermelődése, fokozott kiáramlása és a hatására kialakuló hiperkortizolémia a depressziók egyik legállandóbb, igazolt velejárója. A napszaki ritmus eltűnik, a túl magas kortizolszint neurotoxikus hatása pedig károsítja a hippocampust. A CRH túltermelése a központi idegrendszerben (liquorban) közvetlenül mérhető, és minden jel szerint állapotfüggő: a depresszió javulásával eltűnik. A CRH_1 receptorok blokkolása kísérleti modellekben kivédi a CRH (és a stressz) káros hatásait, serkenti a neurogenézist, mindezt a monoaminerg antidepresszívumok mellékhatásai nélkül. Sajnos az eddig ismert CRH_1 -gátlókkal végzett klinikai vizsgálatok eredményei csalódást okoztak.

P-szubsztancia

Ez a neuropeptid – és mindhárom „neurokinin” receptora – nagy koncentrációban található az agy hangulatszabályozó központjaiban. Az NK_1 receptorok gátlói kísérletben antidepresszív hatásokat mutatnak, és erősítik a noradrenalin, a dopamin és a szerotonin hatásait. Az első klinikai vizsgálat ígéretes, paroxetinnel összemérhető eredményeit azonban később nem sikerült megerősíteni.

Vazopresszin

A vazopresszin az egyik „stresszhormon”, stimulálja a mellékvesekéreg-tengelyt és az ACTH-termelést. Adása depresszív tüneteket okozhat, antidepresszívumok viszont csökkentik az agyi koncentrációját. Receptorainak (V_1 , V_2) blokkolása állatkísérletben az antidepresszívumokhoz hasonlóan kivédi a stresszválasz endokrin és viselkedési tüneteit, valamint javítja a neurogenézist. Főleg a V_2 receptor antagonistái tűnnek lehetséges antidepresszívumoknak, de a klinikai vizsgálatok még váratnak magukra.

Y-neuropeptid (NPY) és melanin-koncentráló hormon (MCH)

Depressziós betegek liquorában az NPY szintje csökkenhet, sikeres SSRI kezelés után emelkedik. Tartós SSRI kezelés a hippocampus peptidkoncentrációját is növeli. Kétféle, egymással ellentétes hatásokat közvetítő receptora ismert (Y_1 , Y_2). Kísérletben az Y_1 -agonisták mutatnak potenciálisan antidepresszív tulajdonságot, de betegeket velük eddig nem kezelték.

Ugyanez érvényes a testsúly és az energiaháztartás szabályozásából ismert MCH peptidre. Egyik receptorának blokkolása kísérletekben antidepresszív hatást ígér, de humán klinikai vizsgálatok még ilyen szerrel sem történtek.

Glutaminerg hatóanyagok

Több ismert antidepresszívumról kiderült, hogy különböző mértékben gátolják egyes glutaminerg (NMDA és AMPA) receptorok aktivitását és csökkentik azok számát („szinaptikus kifejeződését”). Ugyanakkor egyes NMDA-antagonisták, mint az amantadin vagy a memantin, az antidepresszív szerekre jellemző tulajdonságokat mutatnak, a klinikai gyakorlatban pedig potenciálják az SSRI szerek antidepresszív hatását. Az NMDA-antagonista ketamin egyetlen injekciója képes órák alatt enyhíteni a depresszió tüneteit, és hatása legalább egy héten át fennmarad.

Újabb kutatások szerint a tianeptin hatása sem a szerotonin visszavételének gyenge és közvetett facilitációján, hanem a glutaminerg transzmisszió „normalizálásán” alapul. A tianeptin kivédi a stressz neuronkárosító, toxikus hatásait, és képes a neurogenézis helyreállítására; úgy

tűnik, hogy ezeket a hatásait főleg a glutaminerg (NMDA és AMPA) receptorok működésének korrekciója közvetíti. A tartós tianeptin-kezelés ezen felül a glutaminerg receptorok jeltovábbító rendszerét (foszforilációs állapot) is „optimalizálja”, ami alapul szolgálhat az ismert neuroprotektív és a neuroplasztikus hatásokra.

A cirkadián ritmus szabályozása

A cirkadián ritmusok (alvás, testhőmérséklet, hormonok stb.) zavara a depresszió állandó kísérője, a ritmusok helyreállítása pedig mérsékli a tüneteket. Ez a megfigyelés vezetett az agomelatinhoz, egy melatonin- (MT_1 és MT_2) agonista és szerotonerg $5HT_{2C}$ -antagonista szerhez. Az agomelatin képes helyreállítani a kórosan megváltozott cirkadián ritmusokat, és kísérletben az antidepresszívumokra jellemző összes tulajdonsággal rendelkezik. Farmakológiai hatását a melatonerg és a szerotonerg ($5HT_{2C}$) receptorhatások szinergizmusa eredményezi, ami alapvetően eltér az SSRI vagy a TCA szerekre jellemző tulajdonságoktól.

Az agomelatin meggyőzően hatékony antidepresszívum, amely képes az alvás-ébrenléti ciklust szedatív hatások nélkül helyreállítani. Mellékhatásprofilja nagyon kedvező, nem okoz szexuális diszfunkciót, a kezelés végén pedig nincsenek „diszkontinuációs tünetek”.

Következtetés

Az antidepresszív farmakoterápia egészen a legutóbbi időig a klasszikus monoamin hipotézisen alapult, ezért kis túlzással az új gyógyszerek lényegében az imipramin „javított változatai” voltak. Talán ezért sem hoztak igazi áttörést sem hatásosságban, sem a hatáskezdet késlekedésében, bár a receptorprofil finomítása sokkal tolerálhatóbb szerekhez vezetett. A glutaminerg vagy a peptiderg antidepresszívumok még váratnak magukra. Az agomelatin az első valóban új, gyökeresen eltérő hatásmechanizmusú szer, amelynek előnyös tulajdonságait már a klinikum is igazolta.

Az ismertető az alábbi közlemény alapján készült:

Racagni G, Popoli M: The pharmacological properties of antidepressants. *Int Clin Psychopharmacol* 2010;25:117–131.